

Роман
ІВАНЧУК

Край Битого шляху

Трилогія

Харків
«ФОЛІО»
2018

Книга перша НА ЗЛАМІ НОЧІ

Мужню силу хоч похилить горе,
Та не зломить, в підлість не поверне;
Так і свічку хоч схили додолу,
Свого світла вниз вона не зверне.

І. Франко

I

Антін Кривда успішно склав останній екзамен і дістав схвальну рецензію на магістерську працю.

Швидко піднімався угору по вулиці Руській, часом підбігав, комусь там вклонявся, посміхаючись, але не сповільнював кроку, поки не зайшов у браму восьмого номера. Тут зупинився, передихнув і, ледве стримуючи бурхливу радість, статечно, як це належить магістрові філософії, попрямував до дверей помешкання двірнички, в якій прожив п'ять студентських літ. Мав намір постукати, увійти і, згідно з усіма правилами доброго тону, манірно вклонитися: «Маю честь, шановна пані, сказати вам...» Але двері нараз відчинилися, і на порозі стала стара згорблена жінка в чорній хустині, з поораним глибокими зморшками обличчям. Вона витирала сухі руки об поділок і, насторожена, спитала:

— Ну?..

— Пані Маційова, пані Маційова! — підбіг Андрій і схопив її за руки. Більше нічого не сказав, та його радість упала світлом на обличчя старої, розгладила чоло й відбилась у щасливих сльозинах, що раптом заблищали в глибоких борознах під очима.

— Склав! — Кривда стиснув Маційову в обіймах, а вона, дивна, замість сміятися, захлипала на його грудях.

— Поїдете...

— Ні, ні. Я ще побуду у вас трохи.

Антін наспіх переодягався. Зав'язував до накрохмаленого комірця модну краватку, чистив водою засмальцьовані рукави вихідної блузи, причісував перед дзеркалом непокірного чуба. Погляд його спинився на засидженому мухами стінному календарі, знайшов сьогоднішнє число — дату закінчення університету. Антін вийняв червоний олівець, підкреслив дату і враз згадав: сьогодні йому двадцять сім років! А він забув про свій день народження!

«Двадцять сім літ... — міркував. — І мало, і багато. Багато, коли подумати, що нічого корисного досі не зробив, а мало, бо що ці роки проти довгого людського життя».

Дивився на своє зображення в дзеркалі й говорив до невисокого густобрового юнака:

— Антосю, а ти наче й непоганий кавалер. Чи не пора подумати про даму серця? Тільки це вбрання...

За п'ять літ не міг заробити на порядний одяг. Але сьогодні все це здавалося такою дрібницею...

Хтось постукав у двері.

— Прошу! А-а, Владек! А я саме збирався йти до тебе. Добре, що прийшов. Отже, так, як умовлялися: ні театр, ні кіно, а тільки кнайпа. «Жорж». Пробач, зависоко взяв. «Гонконг»!¹ Зрештою, я згодний хоч до дідька на вечерю. Ти розумієш, у нас сьогодні кінець! Кінець, що стає початком. Діалектика! А-а, ти ж не цікавишся філософією. Та це дурниця. Сьогодні й філософ збожеволів би, побачивши, що всякі дурні стають філософами². Ну, чого так дивишся?

— Чекаю, коли перестанеш торохтїти. Вже? Тепер слухай. Мохнацький запросив нас сьогодні до себе на вечерю. Зрозумів?

— Оце і все? Не бачив Гриць ногавиць. Чим тут захоплюватися? Таж у дідька було б веселіше! Старий дивак навіть такого

---

¹ Назви колишніх львівських ресторанів.

² Філософом називався той, хто закінчив філософський факультет.

дня у товаристві за столом доводитиме раціональність порівняльного методу в мовознавстві. Це ж нудота! Чекай, чекай, а коли він устиг тебе запросити?

Антін незадоволено глянув на товариша. Що це він вигадує? Хотів категорично відмовитись, але від самого добродушного Владекового вигляду хмарка незадоволення сповзла з обличчя Антона. Перед ним стояв високий вродливий юнак. Хвилясте русяве волосся, голубі очі, рівний ніс і ямочка на підборідді надавали хлопцеві майже жіночої краси.

Антін вдивлявся в нього і приходив до думки, що сердитись на Владека не можна. А сердився. Вже з якого часу не міг зрозуміти його. І, мабуть, даремно. Владек хороший. Дуже хороший. В Антоновому серці хлопнула теплом та давня приязнь до товариша, що останнім часом почала було пригасати.

Владек трохи зам'явся, відповідаючи. Це, мовляв, зовсім випадково, його викликав професор Мохнацький у важливій справі. Антін, видно, не знає, що Владека залишають асистентом. Тут нічого дивного, адже він весь час працював у славістському гуртку і, так би мовити, зарекомендував себе. Ну, Мохнацький викликав і принагідно запросив до себе на вечерю. Дивно, чому Антін упирається, він же завжди був про Мохнацького найкращої думки.

Антон нітрохи не здивувала така новина. Когось же повинні були залишити. Може, якраз добре, що Владека. Його турбувало тільки те, що професор, хай він і дуже розумний, зіпсував своїм запрошенням план їхнього відпочинку.

— Іратуюю, Владек. Але ж це тебе запрошено, а я — приший собаці хвіст?

— Твого імені не назвав, проте сказав: «Беріть обов'язково з собою якогось мудрого хлопця».

— О, дякую! Однак мені не випадає йти.

— Ти мусиш, Антосю. Зроби це вже для мене, якщо навіть тобі не хочеться. Мені треба бути. А як я сам? Крім того, я зовсім недавно познайомився з дочкою Мохнацького. Це чудове, тендітне створіння, янгол! Сам побачиш. Ну, підемо, правда?

Антін кивнув головою, всміхнувся.

— Бачу, в тебе є ще і вроджене уміння у всьому добиватися успіхів. Бажаю щастя, майбутній зятю професора Мохнацького! Що ж, підемо. Мені важко в чомусь тобі відмовити.

Двері гостям відчинив сам професор. Виставив чорну борідку й хвилину вдивлявся, немов хотів переконатися, чи ці люди гідні переступити поріг його житла. Потім стримано:

— Заходьте.

Жестом запросив сісти. Гості квапливо виконали запрошення. Мовчали.

— Отже, абсолюенти¹, — порушив мовчанку професор, нахиливши вперед голову, щоб поглянути на хлопців поверх окулярів.

— Так, пане професоре, абсолюенти, — чемно відповів Владек.

— Ага-м-м...

Професор зняв окуляри й витер їх хустинкою. Владек скромно сидів на краєчку м'якого крісла й дивився кудись у куток. Антін розглядався по вітальні. Сподівався побачити в покоях Мохнацького розкішні меблі, килими, фотелі, люстри, але всього цього не було. Майже половину кімнати займали величезні шафи, набиті книжками. Антін напружував зір, щоб прочитати заголовки книг.

— А ви де гадаєте влаштуватись? — звернувся професор до Антона, знову перериваючи прикру мовчанку.

— Побачу, ще не вирішив, — знизав Антін плечима.

— Довго думаєте. Ось ваш колеґа уже визначив своє місце в суспільстві.

— Та-ак... Але мені здається, що асистентура ще не розв'язує цього питання. Воно набагато складніше. Іноді можна вік прожити і не знайти свого місця.

— Мудро сказано. А все-таки пан Кузьмінський, мабуть, радий з такого вдалого першого кроку.

— О, я дуже приємно схвилюваний, професоре, — подівочому сором'язливо промовив Владек.

---

¹ Випускники гімназії або університету.

Мохнацький несподівано засміявся.

— Ви чуєте, він приємно схвильований! Як від компліменту гарної дівчини! Пане асистенте, ваш вислів гідний пера!

Владек з Антоном презирнулися, не розуміючи причини сміху професора. Але сміх раптом урвався. Мохнацький підвівся — низький і кремезний, нагадував скоріше плотаря, коли б не професорська модна борідка й окуляри, — і підійшов до шафи.

— Тема вашої магістерської, пане Кривда, — говорив, обернувшись спиною до гостей, — надзвичайно цікава, я знайомився, і разом з тим не на ваші сили. Нема нічого гіршого, як виявити себе грамотним дилетантом у якійсь галузі.

— Я одержав непогану рецензію на свою працю, — вставив Антін обережно.

— Рецензія — це одне, а розв'язати наукове питання — набагато складніше. Іноді можна весь вік працювати над темою і не сказати нічого свого. Адже так?

— Мудро сказано, професоре, — тим же відплатив Антін, ковзнувши поглядом по розпогідненому обличчю Мохнацького.

Професор явно був задоволений зі свого співрозмовника. Шукав чогось між книжками на верхній полиці й говорив з великими паузами, немов сам до себе.

— Так... Питання германізації полабських слов'ян — це нива, що облогує. З цим питанням знайомі всі, а працювати над ним ніхто не хоче. Бо наші вчені звикли до академізму, а тут без політики не обійдешся... Я пам'ятаю, ви колись питали мене про кашубів, правда? Ага... Видно, зацікавились ще відтоді. Жаль, що в славістському гуртку не брали участі. Я, напевно, виніс би ваш реферат на обговорення. До речі, ваш товариш був у гуртку помітною фігурою. З чим ви виступали, Кузьмінський? Я щось не пригадую.

— Гуральські говірки, пане професоре, — Владек зрадив, що Мохнацький включив і його в розмову. — І ще про мову Міцкевича.

— Ага... Так, були такі теми. Але ця... Ця дала б трохи інший ефект, пробачте за відвертість, пане Кузьмінський...

Кривдо, ви не чули нічого про професора Траутмана? Шваб, так. Не чули? От бачите. А він також працює над цим питанням. Він у Празі, а ви у Львові... Вас тільки два. І обидва ви нічого не зробили... А ось маєте ці дві книжки, візьміть. Також ще не бачили? Єгоров, «Слов'янсько-німецькі відносини в середніх віках». Візьміть, я позичаю. Тільки зважайте, вони досить пошарпані. А взагалі вам треба поїхати в Сілезію. Тут не допоможуть ніякі книги.

Антін уважно слухав професора, а при останніх словах задумався. Погляд його зупинився на мережаній порт'єрі над дверима, що вели з вітальні в другу кімнату. Розглядав лапаті гуральські візерунки на простому полотні й думав над словами професора: «Вам треба поїхати в Сілезію».

Владек нудився. Професор тарабанив пальцями по столу. Враз візерунок на порт'єрі зморщився, хитнувся, потім чиясь рука, зовсім маленька, дитяча, відхилила його, і в дверях з'явилася маленька, темноволоса і чорноока, як циганка, дівчина. Вона таки дуже нагадувала циганку. Смагляві щічки зашарілися, коли вона вийшла до гостей, а вуста склались лукаво, ніби от-от відкриються і скажуть: «Дайте руку, я вам поворожу».

Антін, збентежений її несподіваною появою, не знав, як повестися. Вірніше, й не думав над цим — з першої хвилини не міг одірвати від дівчини погляду. А Владек, зробивши елегантний реверанс, низько вклонився, вмить забувши про нецікаві теревені професора. Вона по-учнівськи привіталася.

— Ага, ви вже знайомі! — повернув голову Мохнацький. — Дивіться, Кривда, ваш приятель скрізь устигає. Але знайомтеся і ви. Це моя крихітка Юлія. Також абсолювент, матуру¹ склала.

— Мохнацька, — шепнула вона, почервонівши до мочок вух.

— Кривда, — незграбно подав руку Антін.

Служниця накривала стіл до вечері.

---

¹ Екзамен на атестат зрілості.

— Відколи я повдовів, живемо дуже скромно, панове. — Мохнацький наливав у келихи вино. — Але чим хата багата. Прошу.

Владек з надмірною увагою випитував у Юлі про гімназійні успіхи. Антін теж хотів що-небудь сказати, навіть придумав якесь запитання, але одразу ж забув його, зустрівшись з поглядом темних очей «циганочки». Тому розгублено мовчав. Вона з цікавістю розглядала його худорляве костисте обличчя і скупо відповідала на Владекові запитання.

— Я чула, що ви з татком говорили про якусь наукову працю, пане Кривда. Ви її пишете, так?

— Ні-ні, — заперечив Антін, — я не пишу, хто вам сказав? Вірніше, я писав, але... але не працюю... тобто магістерську... але взагалі, я нічого не писав...

Антін благально глянув на Владека, проте той не поспішав товаришеві на допомогу. Дівчина тактовно не помічала Антонової розгубленості.

З незручного становища виручив Кривду Мохнацький.

— Це, доню, так би мовити, книжкова міль, яка швидко стане людиною, розумієш? — Він поглянув на Антона і всміхнувся до Юлі.

— Як так можна, татку! — зниковіла дівчина.

— Нічого, доню, нічого. Ми всі книжкові молі. А цей, — показав на Владека, — людина, яка також, кінець кінцем, мусить стати вченою міллю.

Всі засміялися, навіть Владек.

— Це татко натякає на те, що мене призначають асистентом на кафедрі, — пояснив він Юлі.

Після вечері Мохнацький сказав дочці:

— Розваж гостей.

Юля енергійним жестом показала на двері своєї кімнати.

— Прошу до мене, панове!

Тепер вона здалась Антонові зовсім не такою маленькою. Ні, їх запрошувала до себе владна господиня.

— Прошу.

І сама першою увійшла в кімнату.

Ліжко, поличка з книжками, фортепіано і знову ті ж гуральські вишивки на стінах.

— Граєте? — спитав Антін.

— Трохи... Хочу вступати на музикологію до університету.

— О, чудово! — сплеснув Владек у долоні. — Виходить, до нас, на філософський! Очевидно! Що там консерваторія. Тут здобудете теоретичні знання, а гра... Ви, напевно, граєте бездоганно?

— Так собі... — Юля недбало повела пальцем по клавішах.

Владек приклав руку до грудей.

— Заграйте нам, ошчасливте!

Окинула хлопців грайливим поглядом і сіла за фортепіано.

— Що вам — Моцарта, Бетховена?

— Серенаду Шуберта, змилуйтеся, — благав Владек. — Ви знаєте, я не можу спокійно її слухати.

В ся-айві місяця-а шепочеч
листя в пі-ізній час... —

заспівав м'яким тенором, а Юля підхопила мелодію на фортепіано. Грала і замріяно дивилася на хвилясте Владекове волосся.

І ніхто, моя кохана,
не почує нас, —

впивався Владек мелодією і замріяним поглядом піаністки.

Але Юля несподівано обірвала гру, ковзнула пальцем по клавішах, і... Антін стрепенувся від знайомої ще з дитинства пастушої пісні. Колись давно-давно мугикав її біля корів, не свою, польську, та рідну:

Пасла Касенька круфкі две...
Две круфкі ген гнала, тенскліве спевала...

Звідки вона знає цю тужливу мужицьку пісню? Дивився на неї, зворушений, — непрошена сльоза затуманила зір. Звідки знає цю пісню, звідки знає? А вона глянула на хлопців, тільки

чомусь грайливий блиск зник з її очей, зустрілася поглядом з Антоном, і останній акорд схлипнув на клавішах.

Владек став прощатися.

— Чому так швидко?

— Пора, панно Юлю, пора. І так... Дякуємо за увагу.

— Я проведу вас.

По дорозі Владек увесь час забавляв товариство розмовами. Він знав мало що не кожного вчителя з Юлиної гімназії, знав багатьох її товаришів. І тому в них були спільні теми для розмови. Антін ішов мовчки. Та й про що було говорити? Владек розважає Юлю чимсь зовсім банальним. Ось розповідає про вчителя, що завжди забував у канцелярії окуляри. Антін міг би також включитися: «Справді, був у вас такий учитель?» Але він хотів би стиснути її рученята й спитати: «Звідки ви знаєте цю пісню? Чому ви грали її сьогодні?»

А вражень, стільки незвичайних вражень приніс цей вечір! І професор — дивний, розумний, і його слова: «Тут вам не допоможуть ніякі книги» — і Юля, що йшла поруч дрібненькими кроками і часто повертала до нього кругле личко з німим запитанням: «Чому мовчите?» — і вечір, цей розгойданий далеким шумом міста вечір...

Владек, здається, вже про все переговорив. Ще згадав чомусь про сузір'я Андромеди й Козерога. Антін міг би теж взяти участь у цій розмові. Владек згадав про музику, і про музику міг би поговорити Антін сьогодні...

Владек підмовляє Юлю зробити подорож у Карпати.

«Це його коник, — подумав Антін. — Раз тільки був, а скільки вже нарозповідався».

Дівчина захопилася романтикою такої подорожі.

— Пішки, з шатрами? Ах, як чудово! Або ніяких шатер, у чабанів ночувати! — Юля в захопленні повертала до хлопців голівку, перепитуючи:

— Правда?

Антін суворо насупив брови. Всі ті почуття, що нахлинули, щезли, залишилось тільки роздратування, яке завжди виникало в розмовах з обожнювачами гуцульської романтики.

— Вас там воші заїдять, панянку, — сказав Антін грубо й жорстоко.

Юля ахнула. Вона ще не чула, щоб хтось так розмовляв у товаристві. Але грубість, що вихопилася з уст скромного Антона, прозвучала так, немов він вирвав шматок власного тіла. Саме це вразило дівчину якось боляче, і вона спитала:

— А ви... ви були там?

— Був.

— Разом з Владеком?

— Я бував і сам.

Владек, почервонівши від сорому за таку нетактовність товариша, процідив, глибоко обурений:

— Ти просто некультурний.

— Можливо. Тільки... тільки п... прошу тебе, б... лагаю, перестань бавити дівчат б... брехнею про Карпати! — Антін від хвилювання затаився.

Юля зупинила великі здивовані очі на сердитому обличчі Антона.

— Ви не любите Карпат? — спитала наївно.

— Так. Не люблю, тому, що не можу нічим допомогти. Та й зрештою...

Юля зупинилася. Замовкли на хвилину.

— Я вертаюся, — сказала пошепки, не підводячи голови.

Владек сердито глянув на Антона: «Зіпсував такий вечір своїми ідеями. Фанатик!» — і спробував обернути все на жарт.

— Тепер ми проведемо вас, а потім ви нас, а потім...

— Ні, я сама піду.

Антін винувато стояв, схиливши голову. Він шкодував, що вирвалися ті слова. Але вони грубі, та правдиві. Юля подала Владекові руку.

— Ви розгнівались? — затримав він її. — Ну, як так можна? Антось перепросить вас, він уміє бути й чемним.

— Пан Антось мене не образив. Але я піду сама.

— О ні. Я цього не дозволю. Вибирайте хоч одного з нас.

Тоді Юля підняла голову і з серйозним виразом на дитячому обличчі звернулася до Антона: